

VALSTS UN ŠĶĪRĒJTIESA

LL.M MAIJA VOLKOVA, zvērinātu advokātu biroja "Lejiņš, Torgāns un Partneri" zvērināta advokāta palīdzē

Atbildētājs, kuram nav izdevīga šķīrējtiesas sprieduma pieņemšana, neraugoties uz šķīrējtiesas līgumu, varēs apstrīdēt tā spēkā esamību, ar to apturot šķīrējtiesas procesu. Šāda šķīrējtiesas procesa apturēšana nav sastopama valstīs, kur šķīrējtiesu uztver nopietni, jo tas ir klasisks procesa novilcināšanas veids.

Foto: Māris Kaparkalējs, "LV"

Viens no iemesliem, kāpēc puses nodod strīdu izskatīšanai šķīrējtiesā, ir iespēja izvairīties no strīda izskatīšanas valsts tiesā, kurā process ir daudz formālāks un arī ilgāks. Šī iemesla dēļ šķīrējtiesu procesā netiek izmantotas daudzas valsts tiesās piemērotās procesuālās garantijas un procesā cenšas neiesaistīt valsts tiesas. Vienlaikus, izvērtējot Latvijas situāciju, kad valstī ir vairāk nekā 120 šķīrējtiesu institūciju, ir jāatzīst, ka nepieciešams īpašs regulējums, un jāpiekrīt Tieslietu ministrijas vērtējumam, ka "šobrīd spēkā esošais šķīrējtiesu izveidošanas un to darbības kontroles mehānisms nav pietiekami efektīvs".¹

Šķīrējtiesas likumprojekta (turpmāk tekstā - Likumprojekts) mērķis saskaņā ar tā anotāciju ir citastarp nodrošināt efektīvu un taisnīgu strīdu izskatīšanu šķīrējtiesā. Taču šī raksta autore šaubās, vai ieviestie jauninājumi, proti, papildu prasības šķīrējtiesas institūciju reģistrācijai un šķīrējtiesas nolēmuma atcelšanas institūta ieviešana, spēs sasniegt noteiktos mērķus. Šaubas par kontroles efektivitāti ir arī pašam projekta autoram - Tieslietu ministrijai; pretējā gadījumā Likumprojekts paredzētu iespēju izpildīt *ad hoc* šķīrējtiesas pieņemtu spriedumu.

1. Valsts kontrole pār šķirējtiesu institūcijām

Līdzīgi kā šobrīd spēkā esošais Civilprocesa likums (turpmāk - CPL) arī izstrādātais Likumprojekts galvenokārt koncentrējas uz kontroli pār šķirējtiesu institūcijām. Ņemot vērā Latvijas situāciju, ir saprotama Tieslietu ministrijas vēlme palielināt kontroli, taču vienlaikus ir būtiski nepieļaut, ka šķirējtiesas institūciju kontrole negatīvi ietekmētu pašu šķirējtiesas procesu.

Likumprojektā kontroli plānots īstenot, nosakot ievērojami lielāku ziņošanas pienākumu institūcijām, proti, šķirējtiesu institūcijām būs ne tikai jāreģistrējas Šķirējtiesu reģistrā, bet tām būs jāreģistrē arī savs reglaments un šķirējtiesnešu saraksts. Tomēr ir jāpatur prātā, ka šķirējtiesas institūcija un šķirējtiesas sastāvs (lai arī gan CPL, gan Likumprojekts tiem abiem lieto vienu terminu, proti, "šķirējtiesa") nav viens un tas pats un tie veic dažādas un savstarpēji nesaistītas funkcijas. Šķirējtiesu institūcijas ir administrējošas iestādes, kas palīdz organizēt šķirējtiesneša darbu, neņemot strīdu pēc būtības. Savukārt šķirējtiesas sastāvā ir pušu izraudzīts šķirējtiesnesis vai vairāki šķirējtiesneši, kas strīdu atrisina pēc būtības pusēm saistoša sprieduma veidā. Šķirējtiesas institūciju kontrole, neraugoties uz to, cik lielā apjomā tā tiek veikta, nenodrošinās šķirējtiesas procesam nepieciešamo kontroli, kuru varētu nodrošināt, palielinot valsts tiesu līdzdalību un palīdzību šķirējtiesu sastāvam un pusēm.

Šķirējtiesas institūcijām noteiktās reģistrācijas prasības drīzāk ir lieka formalitāte nekā rūpīgi izsvērts kontroles mehānisms. 2006. gadā šķirējtiesu institūcijām noteiktā reģistrācijas prasība tām sevišķas grūtības neradīja.

Savukārt stingrās prasības šķirējtiesas reglamentiem, kuri turpmāk būs jāreģistrē, un arī obligāta prasība reģistrēt šķirējtiesnešu sarakstu nopietni ierobežos pušu autonomijas principu un tiesības pašām pusēm kopīgi ar šķirējtiesas sastāvu veidot tikai sev piemērotu šķirējtiesas procesu.

2. Valsts tiesu kontrole pār šķirējtiesu procesu

Ar šobrīd CPL paredzēto regulējumu ir gana, lai Latvija pildītu savas starptautiskās saistības attiecībā uz šķirējtiesas procesa kontroli. Kā norādījusi Satversmes tiesa, "valsts nav atbildīga par šķirējtiesas procesā pieļautajiem pamattiesību pārkāpumiem. [...] Taču valstij ir pienākums, pirmkārt, nodrošināt līdzekļus pret minēto procesuālo tiesību pārkāpumiem šķirējtiesas procesā, un,

otrkārt, neatzīt šāda šķīrējtiesas procesa rezultātu".² Līdz šim abi pienākumi saplūda šķīrējtiesas sprieduma izpildes stadijā, tiesai izdodot izpildrakstu, taču šķīrējtiesas process kļuva uzticamāks un pārskatāmāks, ja valsts tiesām būtu plašākas tiesības piedalīties šķīrējtiesas procesā, atbalstot un kontrolējot puses un šķīrējtiesas sastāvu. Daudzās pasaules valstīs tiesas aktīvi iesaistās šķīrējtiesu procesā, tomēr tas tiek pieļauts tikai stingri noteiktos gadījumos.³ Arī Latvijas tiesām jau šobrīd ir dotas dažas iespējas iesaistīties šķīrējtiesas procesā, taču šīs tiesības būtu jānosaka daudz plašākas.

Pieļaujamā tiesu iesaistīšanās šķīrējtiesas procesā lielā mērā atspoguļo pamatus, kuru dēļ šķīrējtiesas spriedumu jau pēc tā pieņemšanas var atcelt vai atteikt tā izpildi. Valsts tiesu pilnvaras pēc tam, kad par attiecīgo jautājumu ir lēmis šķīrējtiesas sastāvs vai pat agrāk, izvērtēt ar šķīrējtiesas procesu saistītus jautājumus ļautu ne tikai kontrolēt šķīrējtiesas sastāva rīcības likumību, bet arī disciplinētu pašus šķīrējtiesnešus un ļautu pusēm izvairīties no laika un finanšu tēriņiem, kas rastos, piedaloties šķīrējtiesas procesā, un jau no sākuma būtu zināms, ka šķīrējtiesas spriedums var netikt izpildīts.

Gadījumi, kuros valsts tiesai būtu jāiesaistās šķīrējtiesas procesā, precīzi ir noteikti UNCITRAL Parauglikumā. Katra no šīm situācijām ir izšķiroša likumīga šķīrējtiesas sprieduma pieņemšanai.

(a) Šķīrējtiesas līguma atzišana

Lai arī starp pusēm ir noslēgts šķīrējtiesas līgums, ir gadījumi, kad kāda no pusēm iesniedz prasības pieteikumu tiesai. Saskaņā ar CPL 132. un 223. pantu tiesai jāatsakās pieņemt prasības pieteikumu, vai arī, ja prasības pieteikums ir pieņemts un šķīrējtiesas līgums tiek "pamanīts" vēlāk, vai arī uz to norāda kāda no pusēm, tiesai ir jāizbeidz tiesvedība. Tiesai nav tiesību ignorēt šķīrējtiesas līgumu.

Tomēr, lai arī Latvijas tiesām ir šis vispārīgais pienākums novirzīt puses uz šķīrējtiesu, tas ir pretrunā citās valstīs plaši atzītajām pušu tiesībām atteikties no šķīrējtiesas līguma. Proti, ja viena puse ceļ prasību tiesā un otra puse iesniedz paskaidrojumu, nenorādot uz šķīrējtiesas līguma esamību, tiesai ir jāizskata prasības pieteikums un tā nedrīkst atteikties strīdu skatīt pēc būtības.⁴ Gadījumā, ja atbildētājs vēlāk procesa gaitā atsaucas uz šķīrējtiesas līguma esamību, ir uzskatāms, ka tas ir atteicies no savām tiesībām atsaukties uz šķīrējtiesas līgumu, un tiesai ir jāturpina strīdu izskatīt pēc būtības. Jāatzīmē, ka jau šobrīd,

atbilstoši interpretējot CPL 525. pantu, tiesai būtu jāuzskata, ka atbildētājs, iesniedzot paskaidrojumu, ir atteicies no šķīrējtiesas līguma.

(b) Šķīrējtiesas sprieduma atzišana un izpilde

Ja šķīrējtiesas sastāvs ir pieņēmis spriedumu un tas atbilst likumā izvirzītajām prasībām, valsts tiesai pēc uzvarējušās puses pieteikuma šis spriedums ir jāatzīst un jāizpilda.

Šķīrējtiesas sprieduma izpilde notiek, izsniedzot par šķīrējtiesas spriedumu izpildu rakstu, turklāt valsts tiesa drīkst izvērtēt tikai šķīrējtiesas sprieduma atbilstību likuma procesuālajām prasībām, taču nedrīkst to vērtēt pēc būtības.

Savukārt šķīrējtiesas sprieduma atzišana var būt nepieciešama gadījumā, ja kāda no pusēm strīdā, par kuru šķīrējtiesas sastāvs jau ir pieņēmis šķīrējtiesas spriedumu, ceļ prasību valsts tiesā. Šādā gadījumā pusei ir tiesības prasīt tiesai atzīt šķīrējtiesas sprieduma *res judicata* spēku un noraidīt atkārtoti iesniegto prasības pieteikumu.

Šī brīža CPL regulējums nosaka, ka valsts tiesai ir pienākums izvērtēt visu pamatu šķīrējtiesas nolēmuma izpildes atteikšanas esamību. Lai arī citās valstīs atbilstoši pušu tiesībām atteikties no iebildumiem šo apstākļu esamība ir jāpierāda pusei, kura uz šiem apstākļiem atsaucas, turklāt jāpierāda arī apstākļi, ka puse nav atteikusies no tiesībām uz iebildumiem un laikus iesniegusi savus iebildumus, Latvijā valsts tiesām pašām pēc savas iniciatīvas ir pienākums izvērtēt visu šo apstākļu esamību.⁵ Tā kā tiesām nav pieejas šķīrējtiesas institūcijā glabātajai procesa lietai (likums neparedz tiesai tiesības un šķīrējtiesas institūcijai pienākumu šo lietu izdot tiesai), tiesas iespējas izvērtēt šo apstākļu esamību un to, vai procesa laikā puse nav atteikusies no šīm tiesībām, ir niecīgas.

Gadījumā, ja tiesai tiek saglabāts pienākums visu apstākļu esamību izvērtēt pašai, būtu jāpalielina tiesai iesniedzamo dokumentu klāsts, prasot iesniegt arī sēžu protokolus, korespondenci un visus pārējos dokumentus.

(c) Šķīrējtiesas sprieduma atcelšana

Šķīrējtiesas sprieduma atcelšana notiek uz tiem pašiem pamatiem, kas ļauj atteikt izpildi.⁶ Šķīrējtiesas sprieduma atcelšana ir šķīrējtiesas procesā zaudējušās puses iespēja nepieļaut sprieduma izpildi. Tomēr, veidojot šķīrējtiesas sprieduma atcelšanas kārtību, jāpatur prātā, ka puses ne tikai ir izvēlējušās strīdu nodot

šķīrējtiesai un ka tas būs ātrāk, bet arī tāpēc, lai strīds netiktu publiski iztirzāts. Jebkurā gadījumā nedrīkst pieļaut, ka šķīrējtiesas procesam seko garš, komplicēts un publisks tiesas process.

(d) Strīdi par šķīrējtiesas sastāva jurisdikciju

Saskaņā ar CPL 536. pantu tiesa atsaka izdot izpildrakstu par šķīrējtiesas spriedumu, ja strīds nav pakļauts izskatīšanai šķīrējtiesā vai arī ja šķīrējtiesas līgums likumā noteiktajā kārtībā ir atcelts vai atzīts par spēkā neesošu, vai arī ja šķīrējtiesa netika izveidota šķīrējtiesas līgumā vai likumā noteiktajā kārtībā. Īsāk sakot, ja šķīrējtiesas sastāvam nebija jurisdikcijas izskatīt konkrēto strīdu. Tomēr daudzās pasaules valstīs tiesai ir tiesības pēc puses pieteikuma izvērtēt šķīrējtiesas sastāva jurisdikciju jau pirms šķīrējtiesas procesa beigām.

Ir dažādas nianse attiecībā uz brīdi, kurā valsts tiesa pēc puses lūguma var izvērtēt sastāva jurisdikciju. Saskaņā ar *kompetenz-kompetenz* principu, tiesai būtu jāatsakās vērtēt šķīrējtiesas jurisdikciju, iekams par to nav lēmusi pati šķīrējtiesa.

Likumprojekts paredz, ka šķīrējtiesas līguma spēkā neesamības izvērtēšana nav šķīrējtiesas sastāva kompetencē, kas ir pretrunā pasaulē atzītajam *kompetenz-kompetenz* principam, jo šīs tiesības ir dotas tikai valsts tiesai. Papildus projekta 46. pants noteic, ka šķīrējtiesas process tiek apturēts, līdz tiesa pieņem savu lēmumu par šķīrējtiesas līguma spēkā neesamību. Projekts nenosaka, kādā kārtībā pusei būs tiesības vērsties tiesā - prasības kārtībā vai kādā citā, īpašā kārtībā, tomēr, ja tas notiek prasības kārtībā, tad šķīrējtiesas process būs jāaptur uz krietni ilgu laiku.

Viena no šķīrējtiesas vērtībām ir tās ātrums, turpretim, apturot procesu un gaidot tiesas lēmumu, šķīrējtiesas process tiktu krietni novilcināts. Atbildētājs, kuram nav izdevīga šķīrējtiesas sprieduma pieņemšana, neraugoties uz šķīrējtiesas līgumu, varēs apstrīdēt tā spēkā esamību, ar to apturot šķīrējtiesas procesu un iegūstot papildu laiku. Šāda šķīrējtiesas procesa apturēšana nav sastopama valstīs, kur šķīrējtiesu uztver nopietni, jo tas ir klasisks veids, kā novilcināt procesu.

Ja valsts tiesa, izskatot jautājumu par strīda piekritību šķīrējtiesai, secinātu, ka strīds nav piekritīgs konkrētajam šķīrējtiesas sastāvam, tad, neraugoties uz šķīrējtiesas spriedumu, šāds spriedums pusēm nebūtu saistošs. Atkarībā no tiesas

lēmuma pamatojuma, puses varētu strīdu nodot izskatīšanai jaunizveidotam šķīrējtiesas sastāvam vai arī tiesai pēc piekritības.

(e) Šķīrējtiesnešu iecelšana

Puses pašas var brīvi vienoties par kārtību, kādā tiks iecelti šķīrējtiesneši. Puses šķīrējtiesas klauzulā var paredzēt sevišķu kārtību vai arī norādīt uz šķīrējtiesas institūcijas reglamentu, saskaņā ar kuru tiktu izveidots šķīrējtiesas sastāvs. Retāk problēmas rodas gadījumos, ja puses izvēlas institucionālo šķīrējtiesu, taču *ad hoc* šķīrējtiesas gadījumā reizēm ir situācijas, kad rodas problēmas ar šķīrējtiesas sastāva izveidošanu - kāda no pusēm, visbiežāk atbildētājs, neieceļ šķīrējtiesnesi, vai arī pušu ieceltie šķīrējtiesneši nespēj vienoties par trešo - prezidējošo šķīrējtiesnesi. Šādos gadījumos šķīrējtiesas process var nonākt strupceļā, jo šķīrējtiesas līgums nav izpildāms, un pusēm strīds būtu jāskata tiesā.

Tiesa kā kompetentā iestāde trūkstošā šķīrējtiesneša iecelšanai radītu izeju no strupceļa un ļautu pusēm izvairīties no strīda izskatīšanas valsts tiesā, kas arī bijis pušu sākotnējais nodoms.

(f) Šķīrējtiesnešu noraidīšana

Šķīrējtiesnešu neitralitāte un objektivitāte ir viens no būtiskākajiem šķīrējtiesas nolēmuma izpildes priekšnosacījumiem. Ja pat pēc šķīrējtiesas sprieduma pieņemšanas atklājas, ka kāds no šķīrējtiesnešiem nav bijis neitrāls vai objektīvs, šķīrējtiesas sprieduma izpilde ir jāatsaka.

Jau šķīrējtiesas procesa laikā kādai no pusēm var būt iebildumi pret šķīrējtiesnesi. Šādā gadījumā pusei ir jāpiesaka šķīrējtiesnesim noraidījums, un par noraidījumu lems pats šķīrējtiesas sastāvs. Gadījumā, ja noraidījums netiek pieņemts, pusei jābūt iespējai nekavējoties griezties valsts tiesā ar pieteikumu izvērtēt šķīrējtiesneša atbilstību.

Kā Satversmes tiesa ir secinājusi,⁷ puse var atteikties no tiesībām uz objektīvu tiesu, laikus neiebilstot pret šķīrējtiesneša objektivitātes vai neitralitātes sakarā pamanītajām problēmām, tāpēc, papildus izvērtējot šos jautājumus, tiesai būtu jāvērtē arī puses rīcība saistībā ar noraidījuma pieteikšanu.

(g) Procesuālie lēmumi un prasības nodrošināšana

Šķīrējtiesas sastāvam nav piespiedu spēka, jo tās tiesības izriet no pušu noslēgtā šķīrējtiesas līguma. Pati šķīrējtiesa nevar piespiest puses vai kādu trešo personu rīkoties atbilstoši tās norādījumiem, un, gadījumā, ja puse vai trešā persona atsakās pildīt šķīrējtiesas sastāva norādījumus, šķīrējtiesas sastāvs kļūst "nеспējīgs".

Šķīrējtiesas procesa laikā tikpat bieži, cik valsts tiesas procesa laikā, pusēm var rasties nepieciešamība, piemēram, nodrošināt prasību. Šobrīd puses var lūgt valsts tiesai nodrošināt prasību pirms prasības celšanas šķīrējtiesā, taču ne pēc prasības celšanas. Ja puse pati labprātīgi neapņemas nodrošināt prasību, šķīrējtiesas sastāvs neko nevar iesākt. Šādā gadījumā lieti noderētu valsts tiesas palīdzība: tā uzdotu citām personām veikt noteiktas darbības, tai skaitā nodrošināt prasību.

Līdzīga nepieciešamība var rasties arī saistībā ar pierādījumu izprasišanu, liecinieku liecībām un tamlīdzīgām darbībām. Šobrīd CPL un arī Likumprojekts nepieļauj liecinieku liecības kā pierādījumu veidu, taču, ja liecinieka liecība ir vienīgā puses iespēja aizstāvēt savu pozīciju vai pat celt prasību, tad liecinieka liecības kā pierādījuma veida nepieļaujamība pati par sevi liedz pusei "iesniegt savus paskaidrojumus un tas būtiski ietekmē [...] šķīrējtiesas procesu".⁸

CPL 109. pants paredz lieciniekam atbildību par atteikšanos liecināt vai par apzināti nepatiesas liecības došanu.⁹ Lai izvairītos no situācijas, kad puse nevar aizstāvēt savu pozīciju tikai tāpēc, ka to var pierādīt tikai ar liecinieku liecībām, taču šķīrējtiesā tās nav pieļaujamas un tiesā prasību celt nevar, jo ir spēkā esošs šķīrējtiesas līgums, tiesai būtu jāpalīdz šķīrējtiesas sastāvam vai pusei un pēc tās lūguma jāpieņem liecinieka liecība, noformējot to attiecīga procesuālā dokumenta veidā vai pieaicinot šķīrējtiesas sastāvu un puses uzdot lieciniekam jautājumus par strīdu, vienlaikus brīdinot liecinieku par atbildību.

3. Secinājumi

Lai nodrošinātu efektīvu kontroli pār šķīrējtiesas institūcijām un šķīrējtiesas procesu, nepietiek tikai palielināt ziņošanas pienākumu šķīrējtiesas institūcijām un ieviest šķīrējtiesas sprieduma atcelšanas institūtu, kurš faktiski dublē izpildraksta atteikuma institūtu. Lai radītu patiešām efektīvu kontroli pār šķīrējtiesām, vienlaikus neiejaucoties to darbībā, ir nepieciešams dot pusēm un/vai šķīrējtiesas sastāvam iespēju vērsties pie tiesas pēc palīdzības dažādu

jautājumu galīgā izlemšanā vai nolūkā saņemt atbalstu. Lai arī parasti tiesu iesaistīšana ir pretrunā procesuālās ekonomijas principam, iespējams, izvērtējot Latvijas īpatnējo stāvokli, tas būtu pieļaujams.

Tāpat Likumprojekta autoriem būtu jāizvērtē iespēja atmest uzskatu, ka tie spēs izdomāt kaut ko būtiski atšķirīgu un labāku par visā pasaulē atzītajiem šķīrējtiesu attiecību principiem. Šādas šaubas izteica arī Satversmes tiesa lietā Nr. 2004-10-01.¹⁰ Iespējams, ir pienācis laiks rūpīgi apsvērt iespēju pārņemt UNCITRAL Parauglikumu, ieviešot tajā Latvijas situācijai nepieciešamās izmaiņas.

Protams, jebkāda tiesu iesaistīšana šķīrējtiesu procesā prasīs papildu finanses, tomēr, ja tas ir nepieciešams efektīvam šķīrējtiesas procesam, valstij ir jāizvēlas - atbalstīt efektīvas šķīrējtiesas izveidi, kas prasa arī valsts tiesu līdzdalību, vai palikt pie līdzšinējā šķīrējtiesas modeļa.

¹ Likumprojekta "Šķīrējtiesu likums" anotācija, 2. sadaļa "Normatīvā akta projekta būtība".

² Satversmes tiesas spriedums, Lieta Nr. 10-01-2006, 9. punkts.

³ UNCITRAL Parauglikuma 5. pants: "Šī likuma regulētajā jomā neiejauksies neviena tiesa, izņemot, ja šis likums paredz pretējo."

⁴ UNCITRAL Parauglikuma 8. pants: "Tiesa, kurai ir iesniegts prasības pieteikums jautājumā, par kuru ir noslēgts šķīrējtiesas līgums, ja puse tā pieprasa, ne vēlāk kā iesniedzot savu pirmo atbildes rakstu par strīda būtību, novirzīs puses uz šķīrējtiesu, ja vien tā neatzīs, ka šķīrējtiesas līgums ir spēkā neesošs, nedarbojas vai to nav iespējams izpildīt."

⁵ Šī brīža CPL 536. panta redakcija paredz, ka "tiesnesis atsaka izpildu raksta izsniegšanu, ja: [..]", taču iepriekšējā šī panta redakcija paredzēja, ka "tiesnesis atsaka izpildu raksta izsniegšanu, ja puse, pret kuru tiek prasīta šķīrējtiesas nolēmuma izpildīšana, iesniedz pierādījumus, ka [..]".

⁶ Sk. UNCITRAL Parauglikuma 34. un 36. pantu.

⁷ Satversmes tiesas spriedums, lieta Nr. 2004-10-01, 9.1. punkts.

⁸ CPL 436(4). pants.

⁹ CPL 109(1). pants.

¹⁰ 9.1. punkts: "Var šaubīties, vai šāds risinājums ir optimāls, kā arī to, vai nepieciešams atteikties no pasaulē pazīstamā un pieņemtā šķīrējtiesu kontroles modeļa [..]."